

EL BALL DE LES GITANES DE VILAFRANCA

Reinterpretant una tradició

Raimon Casals

ARXIU GITANILES!

El Ball de Cintes és una dansa que trobem en les festes de diversos pobles.

Caramella

6

MÚSICA I CULTURA POPULAR

Vilafranca s'ha enorgullit durant dècades de ser l'única població que disposava d'un Ball de les Gitanes ballat per gitanos autèntics, de raça, un fet excepcional que ha portat a la família del clan Canyeret de la mateixa població a executar aquesta dansa durant prop de més de 100 anys.

Aquesta peculiaritat, però, es va acabar amb la Festa Major del 1999. De fet, dies abans de la Festa del 2000, els responsables del ball anunciaven la seva impossibilitat de sortir per la manca de personal dins la família per fer-ho. Per tal de resoldre el problema i perquè la presència d'aquest ball continués durant les festes de Sant Fèlix, els Administradors van llogar a correu-cuita el grup de Vilanova i la Gel-

trú. Aquest fou el punt de partida perquè a Vilafranca es comencés a gestar un nou Ball de les Gitanes propi, executat a partir d'aleshores per *païos*.

Durant un hivern de contactes amb l'Ajuntament, de reunions i entrebancs, s'aconseguia finalment, i sota l'assessorament de Jan Grau, crear un grup que treballaria en l'organització i preparació del nou ball. Això va permetre realitzar un estudi sobre els diferents elements que configuren aquest entremès i replantejar-ne la seva *reposada* en escena. Sobre la taula apareixien tota una sèrie d'aspectes que calia revisar, documentar, triar... Calia situar l'entremès dins d'un espai-temps concret, revisar la coreografia, la part textual (els versos),

revisar les músiques utilitzades fins al moment..., una sèrie de coses que, un cop parlades, debatudes i consensuades, configurarien el nou Ball de les Gitanes de Vilafranca.

Quant a aquest ball podem dir que és una variant de la universal dansa de cintes, hereu de les antigues danses celebrades entorn de l'Arbre de Maig, dedicant el culte a l'arbre com a símbol de la natura, de la vida, i que trobem esteses a molts indrets de la Península i de mig món. L'arbre és, avui, un pal coronat amb flors on un grup de gent balla al seu voltant tot fent una senzilla dansa (consistent a trenar i destrenar unes cintes al pal), emulant d'aquesta manera un antic ritual. Amb els anys, aquest ritual ha anat evolucionant, variant el

nombre de dansaires, d'homes transvestits a dones veritables, utilitzant elements d'altres cultures (vestits de farbalans típics andalusos) o la incorporació de parlaments, al·lusius sovint a la societat i a la vida comercial, on la sàtira ha sigut i és el mitjà d'expressió.

El Ball de les Gitanes és un element viu de la nostra festa. Si bé fa uns anys va caure en un procés de decadència que va acabar amb la substitució de l'antic grup per un de nou, en els últims anys ha gaudit d'una revalorització i revitalització que n'augura un llarg camí. Aquest 2005 hem celebrat els 200 anys de la primera referència concreta d'aquest grup a la Festa Major, motiu que ens omple de satisfacció i ens obliga a ser curiosos a l'hora de continuar una tradició (tot i que reinterpretada) que ve de lluny.

A continuació, i de manera molt resumida, teniu una crònica de com es va fer part d'aquesta reinterpretació del Ball de les Gitanes.

Si teniu ganes de conèixer més coses d'aquest grup us convidem a consultar la nostra pàgina web (www.vilafranca.com/baldegitanes), però sobretot us convidem a Vilafranca per la Festa Major (29, 30 i 31 d'agost), on podreu gaudir d'aquest i d'altres entremesos exponents de la cultura popular del Penedès i del Camp de Tarragona.

LA DANSA

Durant el procés d'investigació i recollida de materials vam poder reunir força referències i explicacions de la part coreogràfica. Després d'una primera anàlisi de les coreografies vam advertir l'existència d'un esquema general que ràpidament ens va donar una idea del que podria ser la dansa; seleccionant diversos aspectes concrets de cada versió i afegint-ho a aquest esquema general, ens trobàvem davant la possibilitat de recrear un nou ball molt més ric coreogràficament del que estàvem acostumats. Això ens permetria,

per exemple, recuperar puntejos que s'havien anat empobrint o que havien desaparegut (com és la recuperació del punt de jota en el Ball de Galerons), o la recuperació de parts que feia molts anys que no s'interpretaven (com la Passada o la figura anomenada la Trena). El poc temps d'assaig de què es disposava i la procedència dels seus membres (la majoria no tenia nocions de dansa catalana) van fer que es prescindís d'alguns elements coreogràfics que haurien dificultat l'aprenentatge de la dansa i l'objectiu final de la restauració.

L'esquema general del Ball de les Gitanes consta de tres parts o figures. La primera figura és la Passada, que serveix per entrar o sortir del lloc on es balla; la segona és el Ball de Cintes, que és el ball pròpiament dit de les Gitanes i que consisteix a trenar i destrenar les cintes al pal, i la tercera és el Ball de Galerons o Rotllet, que és una jota que ballen els galerons, primer entre ells i després amb la resta del grup. L'organització d'aquesta coreografia fou feta per Raimon Casals, qui també la va ensenyar als components del nou grup. S'ha procurat que l'estil d'interpretació de la dansa no sigui massa «polit», que els membres del grup mantinguin el seu estil i manera de ballar dins d'uns paràmetres d'interpretació dels passos de dansa catalana considerats populars i tradicionals; en definitiva, tenir un aire diferent al que pugui ser un esbart dansaire o cos de ball de cap tipus.

EL BALL PARLAT

El Ball de les Gitanes és una dansa en la qual s'intercalen un seguit de parlaments de tipus satíric. Segons les catalogacions que n'han fet diversos estudiosos, es considera aquest un ball amb parlaments, però degut a la importància i extensió que aquests parlaments reben a casa nostra, se la situa dins el col·lectiu dels balls parlats, tal com són el Ball d'en Serrallonga, el Ball

ARXIU GITANILLES!

Els galerons no duen cinta i ballen al voltant del grup.

61

de Diables o el Ball dels Malcasats. Tot i que no es disposava d'un text guíu sobre l'estructura dramàtica que s'utilitzava a Vilafranca, se'n va crear un de nou (el contingut del qual es renova cada any) a partir de diverses fonts documentals: les descripcions existents sobre el ball, els reculls folklòrics de ballets del Penedès i l'Esbart Català de Dansaires, uns versos recollits per Aureli Capmany al Penedès i versionats per Apel·les Mestres, a banda, naturalment, de l'estudi del desenvolupament general dels balls parlats. A diferència d'altres balls actius en altres poblacions, on la part recitativa es realitza abans o després de la coreogràfica, en el cas de Vilafranca aquesta ha estat, des de finals del segle XIX, intercalada en la dansa, fet que permet un equilibri entre la part teatral i la coreogràfica, a la vegada que millora el ritme i la fluïdesa de l'espectacle.

Existeix un vers recollit a principis del segle XX i molt utilitzat durant aquest: el «Gitanilles!». Aquest vers ha sigut una constant al llarg del segle XX i és habitual sentir com gent de diverses edats el reciten de memòria al pas del grup. S'acostuma a dir pels carrers i en la representació del ball parlat i anuncia la part coreogràfica que es realitzarà:

Gitanilles! (R/: Eh!!!)

Aquestes sí que són gitanes,
gitanes de condició,

i per nostres culpes i errades
anem a desfer el cordó.

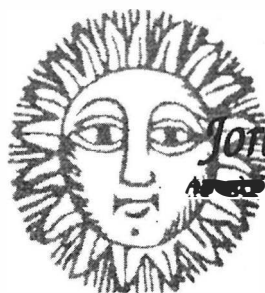
En la reinterpretació del ball hem incorporat diferents personatges històrics que havien desaparegut o havien perdut importància (la Cordonera, el Capità, etc.) i també n'hem creat de nous, dotant-los a cadascun d'un rol diferent, tenint present la societat en què vivim per tal que tothom hi pugui ser representat. Els galerons els hem convertit en una parella (fins ara eren dos homes) per tal de potenciar la relació home-dona i de festeig amorós, seguint el sentit de les antigues danses de l'Arbre de Maig.

Els versos que es reciten repassen de forma satírica alguns aspectes de la vida quotidiana vilafranquina (política, esdeveniments, temes socials...), però també hi tenen cabuda les declaracions d'amor, lamentacions, drames..., tot plegat per donar lloc a escenes còmiques plenes de sàtira social. La representació d'aquests versos es duu a terme en el transcurs de la mostra folklòrica que cada any es realitza el 31 d'agost a partir de les 12 del migdia, on tots els grups de la Festa Major realitzen la seva ballada de lluïment.

EL VESTUARI

En aquesta reinterpretació del Ball de les Gitanes hem volgut ser

coherents amb una època i amb un grup concret de gent. S'ha triat la meitat del segle XIX com a època i la classe humil com a col·lectiu que executa la dansa. Tant en la forma com en els colors dels vestits s'ha intentat seguir una coherència global dins la varietat de cada peça, de manera que cap d'ells sigui igual però que tinguin tots un mateix estil. Així, tenim, per exemple, que no hi ha cap cosset de noia que sigui igual, ni en la forma ni en el color (n'hi ha que van cordats darrere i d'altres que van cordats davant). En tot moment s'ha procurat buscar els colors, les textures, els complements i les formes en el vestit que en l'actualitat ens recordin aquella època. S'ha partit d'elements quotidians per complementar els vestits i donar-los un aire més festiu. S'han descartat colors pujats de to o brillants, tan comuns en la roba actual; hem descartat també els pantalons i les camises blanques (habituals dels balls penedesencs i del Camp de Tarragona) i n'hem fet uns amb un tall que ens recorda una camisa de dormir dels nostres avantpassats, de cotó i amb aquella tonalitat crua que vindria a ser el blanc d'altres temps. Hem emprat elements de la vida quotidiana per convertir-los en ornaments; d'aquesta manera, degut al poc nivell adquisitiu d'aquest col·lectiu, un vestit senzill esdevé una peça més vistosa i força diferent de l'original.

Jordi Aixalà Basora
Agrupament d'instruments de música tradicional

Apartat de correus 63
Email: jaixala@wanadoo.es
Tels. 911 33 35 36 - 696 61 30 81
43330 Riudoms (Baix Camp)

SO.cat

Josep Vinyoles

93.473.66.35

Representació
del Ball Parlat.

La indumentària dels nois consta d'una camisa i pantalons color cru, faldellí, camals amb cascavells, faixa, mocador al cap i espadnyes de veta negra; les noies vesteixen amb pantalonets i enagos crus, faldilla, brusa, cosset, mantó i espadnyes. Tant les faldilles de les noies com les camises dels nois estan totes ornamentades amb flors fetes de vetes. Tots ells porten castanyoles a les mans, excepte el Capità, que duu un fuet (de guiar cavalls) i així pot obrir pas a les cercaviles i marcar l'inici de les evolucions coreogràfiques, i l'Estaquirot, que aguanta el pal. Aquests dos també porten creuat a les espatlles un farcell en el qual hi porten les coses dels membres del grup. Seguint amb la idea d'utilitzar elements que es tenien a l'abast, tenim que els cascavells que porten els gitans als camals són els que s'utilitzen per adornar els cavalls o rucs, més grans dels que s'utilitzen habitualment per a usos folklòrics. El mantó de les noies només es fa servir als vespres, quan fresqueja, i el fan servir per abrigar-se. Per complementar tot aquest vestuari les noies porten arracades i es pen-

tenen al seu gust utilitzant cintes, flors... Els galeros utilitzen una tonalitat més clara respecte de la resta de gitans, i és perquè representen una jove parella d'enamorats, els nuvis, i el blanc és el color de la puresa.

El disseny d'aquest vestuari fou assumit per la Blanca Ferré, escenògrafa de professió, qui també en va supervisar tot el procés de realització.

EL PAL

El pal és l'emblema i el símbol del grup: representa l'antic Arbre de Maig. Fet de fusta i envernissat, és completament llis i està coronat per una tofa de flors d'on surten les cintes, sense que nosaltres en poguem veure l'origen. Aquestes, que són vetes, no cintes de setí, segueixen la gamma cromàtica del ball.

LA MÚSICA

Degut al gran interès que ha despertat entre folkloristes i musi-

còlegs al llarg dels anys, tenim la sort de poder disposar de diverses versions de les diferents parts del ball. No va costar gaire aclarir la partitura de cada part i, amb la col·laboració dels músics que acompanyarien al grup, es van poder acabar de definir temes com ara les repeticions de cada part, així com també alguns detalls d'interpretació per tal de poder aconseguir l'aire i l'estil propi del nou grup.

La instrumentació que acompanya el ball de gitanes és la tradicional formació de gralles i timbal, i és algun grup de la mateixa població qui ho fa. Sempre que sona la música, els balladors fan sonar les castanyoles a ritme, de manera que hi ha un repic rítmic característic que acompanya les melodies del ball.

Aquest treball, com ha passat en altres aspectes de la reinterpretació, ha permès recuperar peces que feia anys que no s'interpretaven, amb l'enriquiment que això suposa per al conjunt de la nostra festa.